

מי גבר? תיאוריות של גבריות במבט ביקורתי

דפנה הירש

המחלקה לסוציולוגיה, מדע המדינה ותקשורת, האוניברסיטה הפתוחה

מהי גבריות? ואיך לחקור אותה? התשובות לשאלות אלה פשוטות לכאורה, אולם למעשה הן סבוכות מאין כמותן. אמנם הן כרוכות בתשובה לשאלה הכללית יותר, מהו מגדר, אך אופיין הספציפי של הבניות הגבריות וכן הכדלי הכוח בין המגדרים יוצרים היגיון מובחן, המחייב גם דיון נפרד. האם גבריות היא המגדר שהוא אחד, בפרפרזה על לוס איריגארי? או שמא אין גבריות אחת אלא "גברויות"¹, כפי שהציעה ריווין קונל? במאמר זה אבקש לבחון שתי הצעות סוציולוגיות-תיאורטיות להבנת הגבריות, אשר מהן נגזרות גם פרספקטיבות מחקריות שונות. האחת מתמקדת בגבריות – זו של קונל, ואילו השנייה – זו של פייר בורדייה – עוסקת במערכת המגדר באופן כללי, אך במרכז שאלת ההנצחה של השליטה הגברית. אף על פי שבעשורים האחרונים נעשו לא מעט ניסיונות להמשיג גבריות,² בחרתי להתמקד בשני ההוגים הללו מסיבות שונות: עבודתה של קונל על הגבריות ההגמונית הפכה היא עצמה להגמוניה במחקר הגבריות, ובכלל זה במחקר על גבריות בישראל, אך היא זוכה כאן לדיון ביקורתי מועט מדי. שלא כהגותה של קונל, הגותו של בורדייה על המגדר כמעט לא יובאה

* רבות מהתוכנות המוצגות במאמר זה פותחו במהלך שיחות ארוכות עם דנה גרוסוירט קחטן במסגרת עבודתנו על המאמר "Is 'Hegemonic Masculinity' Hegemonic as Masculinity? Two Israeli Case Studies" (Hirsch and Grosswirth Kachtan 2017) ואת החלק על קונל כתבנו במקור יחד. החשיבה שלי על גבריות חבה רבות לעבודתנו המשותפת. אני מודה גם ליהונתן אלשך, לסמדר שרון, לאיתן בר-יוסף ולשתי הקוראות האנונימיות על הערותיהם המועילות. תודתי נתונה גם לכנרת להד ולדנה קפלן, שתרגמו הערות ותוכנות בשלבים קודמים של החשיבה על הנושא.

1 כך תורגם לעברית המונח האנגלי 'masculinities', שבו משתמשת קונל.

2 למשל Gilmore 1990; Brod and Kaufman 1994; Schwalbe 2014.

למחקר המקומי על גבריות. עבודתו של בורדייה אמנם ספגה ביקורות רבות מצד חוקרות פמיניסטיות, אך במקביל מתקיים גם דיון פמיניסטי עשיר על תרומתה הפוטנציאלית למחקר פמיניסטי של יחסי המגדר, דיון המתפלמס עמה אך גם שואב ממנה. אבקש להראות כי שתי הגישות מציעות תובנות חשובות להמשגת הגבריות, אולם בשתייהן יש גם בעיות.

הדיון שלי בתיאוריות של גבריות במאמר זה צמח מתוך ניסיון של דנה גרוסוירט קחטן ושלי להסביר תופעות שבהן נתקלנו במחקרים שלנו (זה שלי עסק בבניית הגבריות אצל הפועלים האידיאולוגיים [ה"חלוצים" הציונים] בראשית המאה העשרים וזה של דנה השווה את בניית הגבריות בשתי יחידות קרבות בצה"ל) ובמיוחד מתוך חוסר הנחת שלנו מהמודל של קונל (Hirsch and Grosswirth Kachtan 2017). מחד גיסא, מודל זה נראה לנו מועיל בכך שהוא מאפשר להמשיג גילומים שונים של גבריות כתצורות דינמיות של פרקטיקה, שביניהן מתקיימים יחסים היררכיים. מאידך גיסא, הוא הציע התאמה שנראתה לנו נוחה מדי בין עמדה חברתית וזהות לגילום של גבריות ובין היררכיה חברתית להיררכיה של גבריות — התאמה שלא עלתה בקנה אחד עם הממצאים שלנו.

הניסיון לחשוב על בעיה מחקרית דרך התיאוריות הוביל אפוא לדיון כללי יותר בתיאורטיזציה של הגבריות. תיאוריות של מגדר נבדלות זו מזו, בין השאר, במעמד שהן מקנות לנומנות ולאידיאליים בהבנת מערכת המגדר: בשעה שחלקן מעמידות במרכזן הבניות מגדריות נורמטיביות (ולעיתים אף אידיאליות) המאורגנות סביב היגיון בינרי, תיאוריות אחרות מדיגישות את הריבוי המאפיין את עשיית המגדר כממד של הפרקטיקה האנושית, שהיא תמיד גמישה, אינטראקטיבית ותלויה הקשר. ניסוח היחס בין הרמות הללו הוא אתגר מרכזי בתיאורטיזציה של המגדר, ובכלל זה של הגבריות. במאמר זה אינני מבקשת להציג תיאוריה אלטרנטיבית של גבריות, אלא בעיקר להצביע על כמה מן הקשיים בהמשגות הקיימות. בתוך כך, אציע לשלב בדיון כמה מושגים שעשויים לתרום לפיתוח חשיבה על גבריות המאפשרת ללכוד את הנורמטיביות ואת ההטרוגניות בעת ובעונה אחת, אך בלי להניח "גבריות" מובחנות.

לאחר דיון ביקורתי במודל הגבריות ו"הגבריות ההגמונית" של קונל, ובמודל התיאורטי שמציע בורדייה בספרו השליטה הגברית, אדון בתרומה האפשרית של מושגי הביטוס וההון של בורדייה, ושל מושג הרפרטואר שהציעו איתמר אבן-זהר ואן סוידלר, לדיון על גבריות. אטען כי ביצוע הגבריות מאורגן דרך רפרטואר של דגמים שבבסיסם סדרה של עקרונות יצרניים. רפרטואר זה כולל אידיאלים ותפיסות נורמטיביות, אך גם דגמים אשר כרוכה בהם "יוקרה מגדרית" מועטה (או, במונחי של מייקל שוולבה, הם אינם מסמנים את קיומו של "עצמי גברי" במידה שווה) והוא מכיל גם סתירות. החשיבה על גבריות במונחים של הביטוס ורפרטואר מסיטה את המבט מ"גבריות" לאופנים שונים של "עשיית הגבריות" כפרקטיקה חברתית, שבמסגרתה שחקנים ממוקמים חברתית מממשים דגמים תרבותיים מסמנים באופן תלוי הקשר. בה בעת, הסתירות הטמונות ברפרטואר הגבריות, וכן העובדה שלא כל הדגמים שווי מעמד מבחינת סימונו של "עצמי גברי", מאפשרות להסביר מדוע לא תמיד יש התאמה בין היררכיה חברתית להיררכיה של גבריות. החשיבה על גבריות דרך מושג ההון מאפשרת

לשאל שאלות כאשר לאופני ביצוע הגבריות שאותם אפשר לתרגם לרווחים במרחבים חברתיים מסוימים, ובכלל זה אופנים המזוהים עם קבוצות חברתיות מוכפפות.

קונל והגבריות ההגמונית

דומה כי רעיון הגבריות ההגמונית שהציע רוברט קונל, לימים רייווין קונל, כבר בראשית שנות השמונים, ופיתחה לאחר מכן בספרה גברויות,³ הפך זה מכבר למובן מאליו בדיון המחקרי בגבריות. ואמנם, לעומת המשגות קודמות של גבריות, למודל של קונל היו כמה יתרונות. ראשית, הוא הניח ריבוי של דפוסי גבריות, או בקיצור גברויות, במקום דפוס אחד, נורמטיבי ומנרמל, אשר ביחס אליו נמדדים כל הגברים. שנית, במקום לחשוב על גבריות כסדרה של תכונות, הוא הציג תפיסה דינמית ואנטי־מהותנית של גבריות – גבריות כתהליך וכפרויקט. שלישית, הוא הציע לחשוב על גברויות כתצורות שביניהן מתקיימים יחסי היררכיה, ובכך הביא בחשבון את האופן שבו יחסי כוח מייצרים ומשעתקים לא רק את ההבחנה בין גברים לנשים, ובין גבריות לנשיות, אלא גם את ההבחנה בין קבוצות שונות של גברים. רביעית, הוא הציע כי לא ניתן לחשוב על גבריות במנותק מן האופן שבו היא מתרכבת עם מיצובים חברתיים אחרים, ובמיוחד עם מיניות, מעמד וגזע/אתניות.

קונל הגדירה את המגדר כ"מבנה של פרקטיקה חברתית". הניתוח שלה משלב מבנים חברתיים, פרקטיקות, התנסות, פסיכולוגיה ותרבות במסגרת מודל אחד. היא כותבת: "גבריות", במידה שמונח זה הוא בר־הגדרה, היא בעת ובעונה אחת מקום ברשת היחסים המגדריים, הפרקטיקות שעל ידיהן תופסים גברים ונשים את מקומותיהם ברקמה המגדרית, והחותם שמטביעות פרקטיקות אלה על ההתנסות הגופנית, האישיות והתרבות" (קונל 2009 [1995], 92). בכך למעשה הגדירה קונל את התרבות כאפקט של הפרקטיקה החברתית, והתעלמה מתפקיד התרבות בארגון ובהסדרה של הפרקטיקה. במקביל, קונל מכירה בכך שהגבריות מקושרת באופן קונוונציונלי לתכונות מסוימות. בספר גברויות, גבריות הגמונית מוגדרת כ"מקבץ הפרקטיקות המגדריות המגלמות את התשובה המקובלת בזמן נתון לבעיית הלגיטימציה של הפטריארכיה, ומבטיחות (או נתפסות כמי שמבטיחות) בדרך זו את עליונותם השלטת של הגברים ואת הכפפתן של הנשים" (שם, 97). במילים אחרות, גבריות הגמונית היא תצורת גבריות שעברה טבעון ואידיאליזציה, ומשמשת כדי להקנות לגיטימציה לשליטה הגברית (וביתר דיוק, לשליטה של קבוצה מסוימת של גברים) וכך לשמר אותה. חשוב לציין שקונל מבחינה מפורשות בין תפיסת "הגבריות ההגמונית" שהיא מציעה ובין תפיסות נורמטיביות של גבריות (דהיינו, תפיסות המניחות את קיומו של סטנדרט כלשהו של גבריות, אשר ביחס אליו נמדדים כל הגברים), וטוענת כי המונח "נורמטיבי" בעייתי בהקשר זה, שכן גברים מעטים בלבד עומדים בתביעותיו של סטנדרט הגבריות, ועל כן נורמות הגבריות אינן "נורמטיביות"

3 קונל 2009 [1995], וראו גם Connell and Messerschmidt 2005.

כלל (שם, 91). במאמר מאוחר יותר, ג'יימס מסרשמידט, אשר היה שותף בניסוח מחדש של מושג הגבריות ההגמונית בעקבות הדיון הביקורתי ברעיון זה (Connell and Messerschmidt 2005), הבחין בין צורות הגמוניות וצורות שליטות (dominant) של גבריות, וטען שהמושג הראשון נבדל מהשני בדגש שלו על שאלת הלגיטימציה (Messerschmidt 2012, 72).

כפי שטענה קונל לכל אורך הדרך, גברויות הגמוניות ולא הגמוניות אינן טיפוסים חברתיים קשיחים, אלא דגמים יחסתיים (relational) שמקבלים את משמעותם רק זה ביחס לזה ושעשויים להשתנות עם הזמן ובהקשרים חברתיים והיסטוריים שונים. עצם רעיון ההגמוניה מניח תהליך חברתי קונפליקטואלי, שבו קבוצות נאבקות על רכישת הגמוניה ועל שימורה. יתרה מכך, על פי קונל אין התאמה מלאה בין עמדה חברתית לדגם גבריות: אלה המחזיקים בכוח הרב ביותר אינם בהכרח מגלמים את האידיאל התרבותי של הגבריות ההגמונית, וחברי קבוצות מוכפפות עשויים לגלם היבטים מסוימים של הגבריות ההגמונית. עם זאת, יש אצל קונל התאמה מסוימת בין הדגם התרבותי של הגבריות ההגמונית לבין אלה התופסים עמדה גבוהה בהיררכיית הכוח בחברה (Hearn 2004, 57).

רעיון הגבריות ההגמונית של קונל אומץ בהתלהבות, אם כי לא בלי ביקורת, בדיסציפלינות רבות (Beasley 2008; Messerschmidt 2012). ההצלחה של רעיון זה נובעת לא רק מפירוק ה"גברים" קטגוריה אחדותית ומהכרה בהיררכיה של דפוסי גבריות, אלא גם ממיקום המגדר בהקשר של עולם חברתי של יחסים, שהוא היררכי ורב-ממדי. כאמור, המחקר הסוציולוגי והאנתרופולוגי על גבריות בישראל אימץ בחום את המודל של קונל (קפלן 2009; ששון-לוי ומשגב 2017). במסגרת קורפוס מחקרי זה, יש דומיננטיות בולטת למחקרים על הצבא, אשר נתפס כמנגנון מרכזי לבניית גבריות בחברה בישראל. בעקבות קונל, הבחינו חוקרות בין דגמים שונים של גבריות שביניהם מתקיימת היררכיה גם בתוך הצבא. מבין דגמים אלה, החייל הקרבי,⁴ כפרט זה האשכנזי, נתפס כמזוהה ביותר עם הגבריות ההגמונית. גבריות זו מגדירה על דרך הניגוד גברויות אחרות: הגבריות של חיילי צווארון כחול ולבן, של חיילים רוסים ושל חיילים הומוסקסואלים.⁵ השפעת המודל של קונל ניכרת גם במחקרים על גבריות בחברה הערבית בישראל. על פי מחקרים אלה, מעמדם של גברים ערבים כמיעוט לאומי מדוכא — מעמד השולל מהם גישה למערכות לגיטימיות של הפעלת אלימות ותורם לערעור סמכותם הממשית והסימבולית — גורם לכך שדגמים אלטרנטיביים של גבריות, חלקם דכאניים ואלים במופגן, מתחרים ביניהם על הגמוניה בחברה זו (מונטרסקו 2003; Sa'ar and Yahia-Younis 2008).

לצד האימוץ הנלהב של רעיון הגבריות ההגמונית במחקר הגבריות, הוא עורר גם לא מעט תגובות ביקורתיות. כאן ברצוני להתעכב על שלוש בעיות מרכזיות בעיניי בהמשגה של קונל את הגבריות ההגמונית, על יחסיה עם גברויות אחרות. הבעיה הראשונה נוגעת לקישור

4 שיאון 1997, 94–112; קפלן 1999, 158–159; לומסקי-פדר ורפפורט 2000, 32; ששון-לוי 2006; קחטן 2010, 128.

5 קפלן 1999; לומסקי-פדר ורפפורט 2000; ששון-לוי 2006.

שעושה קונל בין גבריות הגמונית לכוח ממסדי (Hearn 2004; Beasley 2008) ובפרט בינה לבין מעמד חברתי. כפי שטוען ג'ף הרן, לא תמיד ברור אם מושג הגבריות ההגמונית מתייחס להבניות תרבותיות, לפרקטיקות יומיומיות או למבנים ממוסדים.⁶ אף על פי שקונל טוענת, ובצדק, ש"כדי להבין את המגדר עלינו לחרוג מעבר לו פעם אחר פעם" (קונול 2009 [1995], 96) המודל שלה אינו משאיר מקום לאוטונומיה החלקית של רפרטוארים מגדריים⁷ ולפיכך גם לא לאותם מקרים שבהם מתקיים מתח בין היררכיית הגבריות להיררכיה חברתית המבוססת על מעמד, לאומיות או אתניות.⁸

אפשר להדגים נקודה זו בעזרת אנקדוטה מהסדרה "זגורי אימפריה": במסגרת חיזוריו של חמוד הבדואי אחרי מירי זגורי הוא אומר לה: "עשרה גברים יהוד לא שווים אחד חמוד". אילו חמוד היה מבקש לפאר את גבריותו בבחינת אדם פרטי, היינו מצפים שיעמיד עצמו כנגד עשרה גברים, יהיו אשר יהיו, ולא כנגד עשרה גברים יהודים דווקא. משפט זה מבוסס על תפיסה מובלעת שבבסיסה עומד מתח בין היררכיה חברתית המבוססת על לאומיות ואוריינטליזם (דהיינו, זו המציבה את הגבר הלבן במעלה ההיררכיה, את הגבר הערבי בתחתיתה ואת הגבר המזרחי בתווך) לבין היררכיה של גבריות. תפיסה זו באה לידי ביטוי בקטעים נוספים בסדרה, שבהם אשכנזיות מזוהה עם גבריות פחותה. בדומה לכך, גרוסוירט קחטן הראתה במחקרה על הבניית גבריות בקרב חיילי גולני והצנחנים כי חיילי גולני מאמצים סגנון של גבריות המקודד כ"מזרחי" ומתאפיין בפרקטיקות המסמנות פריקת עול וחוסר משמעת, ומועמד בניגוד לגבריות האשכנזית של הצנחנים, הנתפסת ככרוכית וכ"נשית" יותר. במסגרת עולם סמלי זה, "ערביות" מקבלת ערך חיובי, ומסמנת תכונות המזוהות עם גבריות מודגשת.⁹ גם במחקר שלי על בניית הגבריות בקרב הפועלים האידיאולוגיים ("חלוצים") בעשורים הראשונים של המאה העשרים, הראיתי שהפועלים הערבים יוצגו לעתים קרובות כבעלי תכונות המזוהות עם גבריות, כמו כוח גופני, כושר עבודה וכוח סבל. לא אחת, ניכוס של פריטי תרבות ערביים (במיוחד פריטי לבוש) שימש לסימון הטרנספורמציה מ"כרוכיות גלותית" לגבריות.¹⁰

כריסטופר פורת' הציע בספרו גבריות במערב המודרני הסבר לתופעה זו, המבוסס על הסתירות המאפיינות את שיח הציוויליזציה, על הקשר ההדוק שלו לגבריות.¹¹ כפי שהראו חוקרים, בחברות מערביות בעידן המודרני הבניות של גבריות המעמד הבינוני הלבן היו כרוכות ללא הפרד ברעיון הציוויליזציה: הפריבילגיה של הגברים הלבנים התבססה על התביעה

6 Hearn 2004, 58–59, ראו גם Beasley 2008.

7 ראו גם Donaldson 1993; Hearn 2004, 58.

8 ראו גם Beasley 2008.

9 קחטן 2010, וראו גם מאמרה בגיליון זה.

10 Hirsch and Grosswirth Kachtan 2017. חשוב לציין כי יש הקשרים שבהם גברים ערבים נתפסים ומיוצגים כגבריים פחות מגברים יהודים (וישניצר תשס"ו; קפלן 1999, 159). חוקרים אחרים הצביעו על השניות המאפיינת ייצוגים ישראליים שונים של גברים ערבים, המוצגים כגבריים יותר מגברים יהודים ופחות מהם בה בעת (Yosef 2002; Shor 2008).

11 Forth 2008. ראו גם Belkin 2012.

לסטטוס של "תרבותיות". הגבריות המתורבתת של גברים לבנים מן המעמד הבינוני – שזוהתה עם שליטה עצמית, רציונליות ומכובדות – הועמדה נגד האי-רציונליות וההתנהגות הלא נשלטת לכאורה שיוחסה לנשים, למעמדות הנמוכים ול"גזעים נחותים" (Stepan 1986; Bederman 1995). אלא שרעיון ה"ציוויליזציה" הכיל סתירות מלכתחילה. הציוויליזציה זוהתה מצד אחד עם קדמה ועליונות לבנה ומהצד השני עם חולשה ונשיות. התפתחויות שהיו מרכזיות ברעיון הציוויליזציה – כגון אורח חיים "מיושב", רווחה חומרית והליכות מעודנות – איימו להפוך גברים לרכרוכיים, פחדניים ונשיים, ולשחוק את המסד הגופני של התביעה הגברית לעליונות (Kimmel 2005; Forth 2008, 4–5, 141). לעומת זאת, גברים מקבוצות מוכפפות, כמו איכרים, פועלים ובני חברות ילידיות מסוימות, שנתפסו כבעלי גופניות קשוחה ואורח חיים פרימיטיבי, זוהו לעתים עם אותה גבריות שאבדה לגברים מתורבתים (Forth 2008, 14, 17, 89–91). כך, ייחוס של עמדה נחותה על סולם הציוויליזציה כרוך לעתים בייחוס עמדה נעלה יותר על סקלת הגבריות.

בחזרה לקונל: אם בהקשרים מסוימים הגבריות של קבוצות אשר הפרקטיקות שלהן משמשות להקניית לגיטימציה להיררכיה מגדרית, לאומית ואתנית (כלומר, היררכיה בין גברים לנשים ובין קבוצות שונות של גברים) נתפסת כנחותה מן הגבריות של חברי קבוצות מוכפפות, באיזה מובן אפשר לטעון שהיא הגמונית כגבריות? "כדי להבהיר את המשמעות והחשיבות של הגבריות ההגמונית", כותב מסרשמידט, "חוקרי מגדר [...] צריכים להבחין בין גבריות שמקנות לגיטימציה ליחסים היררכיים בין גברים לנשים, בין גבריות לנשיות, ובין קבוצות שונות של גברים, לבין אלה שלא" (Messerschmidt 2012, 72). אולם פרקטיקות כמו הפעלת כוח גופני ואלמות, הפגנת אוטונומיה או דפוסים של שליטה משמשות כדי להקנות לגיטימציה ליחסים ההיררכיים בין גברים לנשים על פני המרחב החברתי בכללותו, ויהיה קשה להסביר אותן בלי להסתמך על המערכת הבינרית של הסימבוליזם המגדרי (בורדייה 2007 [1998]; Butler 2010 [1990]). נראה אפוא שרעיון הגבריות ההגמונית מכפיף את ההיגיון המובחן של המגדר להיגיון של השליטה החברתית-מעמדית.

בעיה שנייה נוגעת להתמקדות של קונל ב"מקבצים של פרקטיקות גבריות" המזוהים עם עמדות ספציפיות ביחס לגבריות ההגמונית, במקום בפרקטיקות חברתיות קונקרטיות.¹² למעשה, קונל מנתקת את הפרקטיקות מן ההקשרים החברתיים הספציפיים שבהם הן מתקיימות ושמקנים להן את משמעותן, וקושרת אותן לעמדות חברתיות מסוימות. בשעה ש"הגמוניה", "הכפפה", "שיתוף פעולה", ו"דחיקה לשוליים" עשויים להיות מועילים בתור מושגים היריסטיים לשם הבחנה בין עמדות שונות במרחב חברתי של יחסי כוח, היחס בין העמדות הללו למקבצים מובחנים של פרקטיקות מגדריות נותר עמום. אם אמנם הפרקטיקות המקנות לגיטימציה להגמוניה הגברית מבוצעות על פני המרחב החברתי בכללותו, לא ברור מדוע קונל מזהה אותן דווקא עם עמדה מסוימת של גבריות, דהיינו זו המוגדרת

12 ראו גם Wetherell and Edley 1999; Beasley 2008.

כ"הגמונית". אסטרטגיה מחקרית שתתמקד בפרקטיקות בהקשרן החברתי במקום בסיפורי חיים, המהווים את המסד האמפירי שעל בסיסו קונל מנסחת את תוכנותיה, עשויה לגלות לא רק שאותם הגברים "עושים מגדר" בדרכים שונות למדי בנסיבות ובהקשרים שונים¹³ אלא גם שפרקטיקות שמזוהות באופן קונוונציונלי עם הקוטב הגברי של הבינריות המגדרית, כמו הפגנת כוח גופני ואומץ לב, יכולות לשמש קבוצות לא הגמוניות של גברים כדי לאתגר את הגבריות של הקבוצה ההגמונית בהקשרים מסוימים (בהקשרים אחרים היא תתגלה כחסרת ערך; לנוכח סירובו של הבנקאי מעודן ההליכות, גם התצוגה המרהיבה ביותר של כוח גופני ואלמות לא תעזור).

בהקשר זה אפשר לשאול, למשל, האם הסגנון המתריס של חיילים בתפקידי צווארון כחול, שאותו מתארת אורנה ששון-לוי בספרה (ששון-לוי 2006, 116–151), הוא אמנם דגם גבריות בפני עצמו? הגדרה כזו מתעלמת מכך שהסירוב להיות נשלט הוא מרכיב חשוב בתפיסות דומיננטיות של גבריות (Schwalbe 2014). אם פרקטיקות של התרסה נגד המשמעת הצבאית מאפיינות גם חיילים קרביים, כפי שהראתה גרוסוירט קחטן, הרי לא ברור מדוע הן מייצגות דגם גבריות שמובחן מן "הגבריות ההגמונית" של החייל הקרבי.¹⁴ מהמודל של קונל לא לגמרי ברור אילו הבדלים בפרקטיקה מייצגים דגם מובחן של גבריות, ולא וריאציה על אותו הדגם.

הבעיה השלישית נוגעת להנחה של קונל שהשליטה של גברים על נשים היא העיקרון המארגן של הגבריות, בשעה שהשליטה של גברים (מסוימים) על קבוצות אחרות של גברים היא משנית בלבד. אולם מחקרים על ההיסטוריה של יחסי מגדר מדגימים בבירור שמבני כוח אחרים, כמו אתניות, לאומיות וקולוניאליזם, יכולים לבוא לידי ביטוי בזירה של יחסי המגדר. בלשונו של ההיסטוריון ג'ון טוש: "אפשר לקבל את האופי ההיררכי מיסודו של גברויות, ואת ההשקעה של גברים בכוח ושליטה, בלי להסיק מכך ששימור הכוח על נשים הוא הציווי המכריע. ההיגיון של הקוד השליט של הגבריות יכול להיות שמירה על כוח מעמדי, או ביסוס העליונות של זרם דתי אחד על פני אחר, ובמקרים אלה כוח על גברים עשוי להיות מכריע יותר מכוח על נשים" (Tosh 2004, 53–54).

קונל עצמה, בהתייחסות מאוחרת לביקורות על רעיון הגבריות ההגמונית, הכירה בבעייתיות הטמונה בהסבר של כל דפוסי הגבריות דרך דגם אחד של כוח — זה של השליטה הגלובלית של גברים בנשים (Connell and Messerschmidt 2005, 846–847). אף שהמגדר הוא ביסודו יחס של כוח ושליטה, הוא בה בעת זירה שבה צירים שונים של כוח — כמו אלה המאורגנים סביב מעמד, לאומיות וגזע או אתניות — באים לידי ביטוי, לפעמים מאותגרים,

¹³ West and Zimmerman 1987; Wetherell and Edley 1999; McDowell 2009, 131. ראו גם Connell and Messerschmidt 2005, 840.

¹⁴ איני חולקת על הטענה שחיילים התופסים עמדות שונות כלפי הרמות ההגמוניות של "החייל הקרבי" מכנים ומבצעים את גבריותם בצורות שונות, כפי שמראה היטב ששון-לוי בספרה. עם זאת איני בטוחה כי הגדרתן של עמדות אלה כ"גברויות" מובחנות, כפי שעולה מהמודל של קונל, היא משכנעת.

ולעתים אף מהופכים, גם אם באופן זמני ומקומי בלבד. עניין זה קשור באופן הדוק לעובדה שהגבריות מקבלת את אישורה לא מנשים, אלא מגברים אחרים (בורדייה 2007 [1998], 79; Kimmel 1996, 7).

הרעיון של "גבריות הגמונית" אינו מאפשר להסביר את המתח שעלול להתקיים בין סטטוס גברי, אשר מובן כמיקום בהיררכיה סמלית של גבריות, לבין סטטוס חברתי, על ביטוייו בהקשרים שונים של פעולה. אמנם קונל מכירה באתגר של "גבריות מחאה" – "גבריות שוליים המקבצת תימות של הגבריות ההגמונית, הרווחות בחברה כולה, אך מעבדת אותן מחדש בהקשרים של עוני ונחשלות" (קונל 2009 [1995], 131). עם זאת, הדיון שלה באותה גבריות מצ'ואיסטית מתמקד בחוסר ההשפעה שלה על העמדה החברתית, ומוביל אותה לראות בה מבוי סתום ותו לא. המאמץ של קונל לקשור כוח חברתי עם תצורה גברית מסוימת בא על חשבון ההכרה באופי הקונוונציונלי ובאוטונומיה החלקית של שיח הגבריות או של רפרטואר הגבריות (Butler 2010 [1990]). למעשה, אותו אופי קונוונציונלי ואוטונומי למחצה הוא שמאפשר למאבקים אחרים להתנהל בזירת הגבריות.

גם הוויתור של קונל על מושג הנורמטיביות הוא בעייתי. קונל טוענת שהרוב המכריע של הגברים אינם מגלמים את הגבריות הנורמטיבית, שאותה היא מזהה עם גברים כמו ג'ון ויין, קלינט איסטווד והמפרי בוגרט (קונל 2009 [1995], 91). דומה כי בהקשר זה הולם יותר לדבר על "אידיאל גבריות". שלוש הדוגמאות של קונל הן שחקנים, ויש להניח שהדמויות שהם מגלמים, ולא הם עצמם במציאות, מזוהות עם אידיאל גברי. אין להתפלא אפוא כי רוב הגברים אינם מגלמים את אותן דמויות מיתיות, אולם האם פירוש הדבר שהם אינם עוברים כגברים תקינים? בהקשר זה, תפיסת המגדר של ג'ודית באטלר – הרואה בו שיח הנשלט על ידי נורמות של נשיות וגבריות "ראויה" – היא תפיסה משכנעת יותר (Butler 2010 [1990]). גם אם בעולם המציאות רוב הגברים אינם נראים כמו שעתוק של אידיאל גברי כלשהו, קשה להמעיט בכוחן של תפיסות נורמטיביות באשר לאופנים הראויים להיות גבר או אישה בתהליך השעתוק של "גברים" ו"נשים".

בורדייה וההביטוס המגדרי

לעומת קונל, בורדייה ביקש להציע תיאוריה המשלבת תפיסה של המגדר כפרקטיקה עם ההיבט הנורמטיבי של מערכת המגדר. אף על פי שקטגוריית המגדר שזורה לכל אורך הקורפוס התיאורטי שלו, הדיון השיטתי ביותר שלו בארגון המגדרי של העולם החברתי נמצא בספרו השליטה הגברית (2007 [1998]), שבו פיתח רעיונות המוצגים בכמה מספריו הקודמים (1972 [1972]; Bourdieu 1990 [1980]). חוקרות פמיניסטיות ביקרו את בורדייה, ובצדק, על שמיעט להסתמך על הקורפוס הפמיניסטי העשיר, ובכך ביטא למעשה קרבה לאסטרטגיות השליטה הגברית שהוא עצמו ביקר (Witz 2004; Kraus 2006). גם האופי ה"דוקסי" שבורדייה מייחס ליחסי המגדר, דהיינו, תפיסתם כסדר הדברים המובן מאליו על ידי השחקנים החברתיים,

והנחת הקוהרנטיות בין מין, מגדר ותשוקה, ספגו ביקורת רבה.¹⁵ פמיניסטיות בורדיאניות רבות פנו לעבודותיו האחרות כדי לחקור שאלות הנוגעות ליחסים שבין מגדר ומעמד, לצורות שונות של אלימות סימבולית, להיווצרות ולניכוס של סוגים שונים של הון חברתי ותרבותי, לאופנים שבהם מכנים חברתיים מתגלמים בגוף ועוד (Adkins and Skeggs 2004). ועם זאת, למרות בעיותיו של הספר, חשיבותו בכך שבורדייה מיישם בו כמה מן המושגים המרכזיים של הגותו – במיוחד הביטוס, הון ואלימות סימבולית – בניתוח יחסי המגדר, ובכך פותח פתח לדיון באופנים שבהם אפשר לשלב רעיונות אלה גם במסגרת מודל מקובע פחות של יחסי מגדר.

בשליטה הגברית בורדייה מבקש להסביר את התמדתה של מערכת המגדר, המבוססת על שליטה גברית, דרך האופן שבו יחסי המגדר נטועים בגופים. כדי להדגים זאת הוא ממקם את הדיון בהקשר של החברה הקבילית באלג'יריה – שבה עשה עבודת שדה בסוף שנות החמישים – במטרה להתרחק מהסכמות הלא מודעות של התפיסה, שהן תוצר של שליטה גברית. למרות המרחק התרבותי וההיסטורי, בורדייה טוען כי הכרת התבניות האובייקטיביות והקוגניטיביות של חברה אנדרוצנטרית שנשתמרה היטב מספקת כלים להבנת כמה מן ההיבטים הסמויים של יחסים אלה בחברות בנות זמננו (בורדייה 2007 [1998], 26). נקודת המוצא שלו היא סטרוקטורליסטית: הוא מניח שהניגוד בין המינים טבוע בתוך מערכת רחבה יותר של ניגודים הומולוגיים, המארגנים את האופן שבו אנשים תופסים את היקום, ובכלל זה את העולם החברתי. ההבחנה בין המינים מופיעה אפוא כחלק מהתפקוד הרגיל, ולפיכך הטבעי, של העולם. המגדר, כיחס כוח שרירותי, נחקק בתוך טבע ביולוגי, שהוא עצמו תוצר של הבניה חברתית שטובענה, וההבדל הפיזי בין המינים מופיע כבסיס האובייקטיבי של ההבדל המגדרי. החקיקה של השליטה הגברית השרירותית ב"טבע" מבנה את הגבריות והנשיות כ"מהיות" – האחת פעילה, פוטנטית, מפרה; השנייה פסיבית, כנועה ומוגבלת – מהיות שהן בלתי נפרדות מהגופניות – הגברית והנשית – ומהאופנים שבהם גופניות זו מתגלמת בפרקטיקה ובאופני תפיסה. בנקודה זו קשה שלא להבחין בקרבה בין בורדייה לבאטלר, אף שבמובנים אחרים יש ביניהם הבדל משמעותי: אצל שניהם המגדר הוא שמייצר את ההבדל המיני כהבדל "טבעי" (אף שאצל בורדייה הוא פועל על גופים שכבר נבדלים מבחינה ביולוגית ובהכרח תואם להם – גם כאשר הוא מניח שרירותיות ועבודה חברתית) וכמקור של "מהות", שלכאורה קודמת למערכת המגדר.

על פי בורדייה, ההבחנה בין המינים נוכחת גם במצב אובייקטיבי – בדברים (ייחוס מין לחלקים שונים של הבית למשל) וגם במצב מגופן (embodied) – בהביטוס של השחקנים החברתיים. בכך בורדייה נבדל מהתפיסה הפרפורמטיבית של באטלר, תפיסה שמתח עליה ביקורת מפורשת (בורדייה 2007 [1998], 26, 50; Bourdieu 2000, 108): לטענתו, יחסי השליטה עוברים תהליך של "סומטיזציה" (הם מוטמעים בגוף, נעשים גוף) דרך עבודה קולקטיבית עצומה וממושכת של חברות, שמבוצעת הן על ידי יחידים והן על ידי מוסדות חברתיים

ומדינתיים (מערכת החינוך, סוכנויות המדינה, רשויות הדת וכן הלאה). התוצאות של תהליך זה באות לידי ביטוי לא רק בפרקטיקות מסמנות על פני השטח של הגוף, אלא ב"מערכות של דפוסי קליטה, חשיבה ופעולה" (בורדייה 2007 [1998], 36), כלומר, בהביטוס.¹⁶ ההביטוס מייצג היסטוריה מגולמת – המבנים החברתיים שהוטמעו בגוף השחקנים לאורך זמן. דפוסים אלה, טוען בורדייה, משקפים את הקטגוריות שנבנו מנקודת המבט של השליטים. לפיכך, השליטה הגברית היא סדר חברתי המבוסס על אלימות סימבולית. על ידי ייחוס קטגוריות אלה ליחסי השליטה המגדריים, הנשים לוקחות חלק בנורמליזציה שלהם. עם זאת, גם הגברים לכודים בייצוג הדומיננטי. העבודה העצומה של הגברות, אשר מייצרת נטיות של נשלטות אצל נשים, מייצרת גם נטיות להפעלת השליטה אצל גברים. גברים נדרשים לבסס תדיר את גבריותם, ואישורה תלוי בהכרה של הגברים האחרים. הפגנת הגבריות מבוססת על הפגנות ספציפיות של "גבורה", המבוססות באופן פרדוקסלי על פחד – הפחד מנישוי, מאובדן ההערכה של הקבוצה. הגבריות, טוען בורדייה, היא מושג יחסותי, הנבנה עבור גברים אחרים, נגד הנשיות ומתוך פחד מפניה – בראש ובראשונה אצל הגברים עצמם. לעומת המודל של קונל, אשר מדגיש את ריבוי ה"גברויות", בורדייה מראה כיצד "המהות הגברית" בהיבט האתי שלה – דהיינו העיקרון העומד בבסיס השימור וההגדלה של הכבוד, כלומר, הצבירה של הון סימבולי – "אינה ניתנת להפרדה, לפחות במובלע, מהגברויות הפיזית, בפרט דרך הוכחות הכוח המיני המצופות מגבר שהוא באמת גבר (ביתוק בתוליה של הארוסה, צאצאים מרובים ממין זכר וכו')" (שם, 40). טענה זו עשויה להיות נכונה בהקשר של קביליה של אמצע המאה העשרים, אך היא אינה משקפת את המצב בחברות הקפיטליסטיות בנות זמננו, שבהן מה שמכונן הון סימבולי "גברי" עשוי להיות שונה מאוד בהקשרים חברתיים שונים. לפיכך, גברים בעמדות כוח יכולים להפגין את גבריותם לאו דווקא דרך מופעים של פוטנטיות גופנית אלא, למשל, דרך מופעים של כוח ארגוני. לצד זה אפשר לטעון שלא כל המגזרים של החיים החברתיים חשובים לכינון הגבריות במידה שווה, ושגם הבניות מודרניות של גבריות לא לגמרי נפרדו מהעיון שלהן בגבריות הפיזית, אם כפוטנטיות מינית ואם כעוצמה גופנית (ראו למשל את המרכזיות של הספורט בכינון הגבריות אצל ילדים ונערים [Swain 2000]). אולם הדוגמה של קביליה חושפת בעיה עמוקה יותר בתיאוריה של בורדייה על יחסי מגדר: השימוש שלו בדוגמה של החברה הקבילית בתור פרדיגמה לשליטה הגברית

¹⁶ בהערת שוליים למבוא למהדורה השנייה של *Gender Trouble* הצביעה באטלר דווקא על הקרבה שבין תפיסתה את ההיבט הריטואלי של הפרפורמטיביות לרעיון ההביטוס של בורדייה (Butler 2010 [1990], 206). כפי שהוויכוח העקיף ביניהם מבהיר, נקודת המחלוקת המרכזית נוגעת למעמד הלשון ביצירתם של אפקטים חברתיים ופוליטיים (לדיון הביקורתי של באטלר בעבודתו של בורדייה ראו Butler 1997, 127–163). בעיניי, הטענה של באטלר, בעקבות דרידה, שפוטנציאל השינוי של מבעים פרפורמטיביים טמון בחזרה לא מושלמת או לא הולמת, במנותק מן ההקשר החברתי אשר מקנה למבעים את משמעותם ואת האפקטיביות שלהם, אינה משכנעת. את אפקט האי-ציות של רוזה פארקס – דוגמה שבאטלר עצמה מביאה (שם, 147) – אי-אפשר להבין במנותק מההתפתחות של תנועה פוליטית, שהיא עצמה תוצר של תהליכים חברתיים ופוליטיים קולקטיביים.

חושף את עובדת עיגונה של התיאוריה באנתרופולוגיה הסטרוקטורליסטית, על הבעיות שהיא טומנת בחובה עבור הפמיניזם (Witz 2004). אם בורדייה הגדיר את גישתו התיאורטית כ"סטרוקטורליזם גנטי", מלשון genesis, התהוות, כדי לציין את האופן שבו יחסי הגומלין בין מבנים חברתיים לשחקנים מגופנים מתפתחים באופן טמפורלי (המבנים מוטמעים בגופם של השחקנים, אבל גם משתנים דרך פרקטיקות ומאבקים חברתיים; Bourdieu 1990, 14), הרי בשליטה הגברית, למרות ההישגים הלא מבוטלים של המאבקים הפמיניסטיים, אנו נותרים בעיקר עם סטרוקטורליזם סטטי מהסוג הישן.

כאמור, הביקורת הפמיניסטית המרכזית על השליטה הגברית נוגעת לתפיסה של יחסי הכוח והשליטה המגדריים כ"דוקסה" ולהנחת הקוהרנטיות בין מין, מגדר ותשוקה, המאפיינת את הדיון של בורדייה בספר זה. בורדייה מתעלם למעשה מכל אותם מקרים שבהם המגדר אינו תואם למין הביולוגי, והתשוקה אינה נובעת משניהם. הסוציאליזציה המגדרית נתפסת על ידי בורדייה כמוצלחת תמיד, לפחות באופן מובלע. כפי שטענה לזלי מקול, בורדייה מייחס חשיבות רבה מדי לגוף הביולוגי בכך שהוא מייחס נטיות נשיות רק לנשים ונטיות גבריות רק לגברים.¹⁷ ההיגיון הבינרי של הסימבוליזם המגדרי אמנם משמש תבנית רבת עוצמה בארגון התפיסה ובניסוח נורמות מגדריות, אבל פרקטיקות וזהויות מגדריות הן תמיד מורכבות יותר ממימוש פשוט של מבנים סימבוליים בינריים. ורוניק מוטייה טענה כי הדיון של בורדייה בשליטה הגברית מתעלם מן הריבוי, המורכבות והרב-שכבתיות הן של ההביטוס המגדרי והן של העולם החברתי: ההנחה שגברים תמיד מחזיקים בכוח ונשים תמיד נעדרות כוח היא הנחה בעייתית ביותר, המתעלמת מכך שבתחומים שונים של החיים יחסי כוח מגדריים ויחסי כוח אחרים יכולים לחפוף אלה את אלה אך לעתים גם לסתור אלה את אלה (Mottier 2002, 354–355). כך, למשל, במחקרו של פיליפ בורז'ואה על צעירים ממוצא פורטוריקני העוסקים בסחר בסמים במזרח הארלם בניו יורק, לאחר שנפלטו מזירת העבודה ה"מהוגנת", הוא תיאר כיצד המעבר מעבודות כפיים לעבודות בענף השירותים למגזר העסקי בעידן הפוסט-תעשייתי גרם לכך שגברים אלה יעבדו לעתים קרובות בכפיפות לנשים — מצב שהם חוו כהשפלה (Bourgois 1995). האופן שבו ההיררכיה בעולם העבודה משליכה על האינטראקציה המגדרית באה לידי ביטוי בדבריו של בחור בשם חוליו, המתאר שליחות לילית לביתה של אחת המנהלות: היא הזמינה אותו להיכנס ואף אכלה מולו מזון תינוקות מתוך צנצנת — התנהגות שהוא הגדיר כ"מטורפת" ושלמעשה העידה שבעבור אותה אישה הוא אינו גבר במלוא מובן המילה (שם, 135).

אולם למרות בעיותיו, רעיון ההביטוס, אשר מניח הטמעה בגוף של מערכת נטיות המיוצרת באופן חברתי, מוסיף יסוד החסר בגישה הפרפורמטיבית של באטלר, המזקה את המגדר עם ביצוע על "פני השטח" של הגוף. כך, למשל, ההכרה בגבולות האפשרי (או למצער, במה שלא דורש מחיר כבד מדי) המובלעת בהחלטותיהם של גברים ונשים, ומעצבת באופן דיפרנציאלי

17. McCall 1992, 845. ראו גם Mottier 2002.

שאיפות ומסלולי חיים וקריירה, היא מאפיין ותוצר של הביטוס — לא של ביצוע מגדרי. וכאשר שותף להורות של חברה לסבית, גבר הומו עדין למדי, מסרב בשם החופש והגמישות לסידור המחייב ימים קבועים, דומה כי התעקשותו מדגימה את ההביטוס הגברי בפעולה, על אף ביצוע מגדרי לא נורמטיבי. ההביטוס מאפשר להסביר את היציבות היחסית של הפרקטיקה המגדרית גם בהקשרים שבהם ביצוע מגדרי לא הולם לאו דווקא יגרור "עונשים חברתיים" (Butler 2010 [1990]). (כפי שטענו קנרס וסט ודון צימרמן, עשיית המגדר אינה בהכרח כרוכה במימוש תפיסות נורמטיביות של נשיות או גבריות, אלא בהתנהגות שעלולה להיות מוכפפת להערכה מגדרית [West and Zimmerman 1987, 136]). בעקבות זאת אפשר לטעון שחלקים גדולים מן ההתנהגות האנושית — יהא אשר יהא ערך ה"גבריות" או ה"נשיות" המיוחס להם — בנויים מפרקטיקות שאינן מערערות על החברות בקטגוריית המגדר, לעתים גם במקרים של התנהגות "לא הולמת" מגדרית).

הסוציולוג מייקל שוולבה הציע תיאוריה של גבריות המאמצת את רעיון ההביטוס המגדרי, אך משלבת אותו במודל שאינו סטרוקטורליסטי או דטרמיניסטי (Schwalbe 2014). לטענתו, "אקטים גבריים" (manhood acts) — שוולבה דוחה במפורש את המושג האמי (emic) masculinity כמושג אנליטי — הם ריטואלים של אינטראקציה המגדירים זכרים (ביולוגיים) כגברים (חברתיים), וכאשר הם מוצלחים, הם מסמנים את קיומו של "עצמי גברי" (masculine self). כאשר התנהגות המצייתת לסדר המגדרי מוטמעת בגוף ומתנה את הסובייקטיביות, אפשר לראות בה תוצר של הביטוס מגדרי. התוכן והערך של "אקטים גבריים" עשויים להשתנות מהקשר אחד לאחר ומקבוצה חברתית אחת לאחרת, היות שפרקטיקות תמיד מסמנות בהקשרים ספציפיים ועבור קבוצות ספציפיות של אנשים. בה בעת, על פי שוולבה, הדבר שמאפיין אקטים גבריים — לדידו הבסיס המשותף של ההתנסות האנושית רחב יותר מן הקרקע שנוצרת על ידי פרקטיקות מבודדות ומבדלות מינית (שם, 54) — הוא סימון של יכולת שליטה, והתנגדות להישלשות. בכך שוולבה מבקש להתרחק מן הטענה שקיימות "גבריות" נבדלות, ולהצביע על העיקרון העומד בבסיס מערכת המגדר: שליטה של קבוצה אחת של אנשים (גברים) בקבוצה אחרת (נשים) וניצול שלה. מחד גיסא, יש טעם בטענה של שוולבה שלצרכים אנליטיים ההבחנה בין manhood acts ל"masculinity — הבחנה שאינה נשמרת בעברית — היא מיותרת, וששיוך של אדם כלשהו לקטגוריה "גבר" בהכרח מבוסס על האופן שבו אותו אדם "עושה את המגדר", או במילים אחרות, על אקטים גבריים (עבור שוולבה, אקטים כאלה אינם בהכרח ננקטים רק על ידי זכרים, אף שגוף הנתפס כזכרי מהווה יתרון ברור מבחינת האפקטיביות של עשיית המגדר). מאידך גיסא, אם בעקבות וסט וצימרמן (West and Zimmerman 1987) נצא מתוך ההנחה שלשם שיוך של אדם לקטגוריה "גבר" — בפרט אדם בעל גוף הנתפס כזכרי — די בכך שאותו אדם לא יבצע אקטים שיערערו על השיוך הזה, אזי דומה שההבחנה בין אקטים התומכים או למצער אינם פוגעים בסיווגו של אדם כגבר, לבין "גבריות", היא הבחנה מועילה.

אולם האם העיקרון המארגן של הגבריות הוא בהכרח סימון של יכולת שליטה והתנגדות להישלט? אפשר להצביע על סדרה של ערכים אשר לאורך ההיסטוריה זוהו באופן קונוונציונלי

עם גבריות (אף שבאופנים שונים, בתקופות ובמקומות שונים) בהם רציונליות, אקטיביות, פרודוקטיביות וכך הלאה – ערכים שלא תמיד אפשר או מועיל לצמצם אותם ל"שליטה" (הגם שכולם מגלמים טענה לעליונות). יתרה מכך, מושג השליטה עצמו אינו מובן מאליו או ניטרלי, ולא תמיד אפשר לנתק את מה שמוגדר כשליטה מן האינטרסים של המגדירים. כך למשל, אפשר לשאול מדוע השירות הצבאי הקרבי – אחת הזירות המרכזיות של בניית הגבריות – המתאפיין באובדן האוטונומיה ובחובה לציית, מסמן שליטה ולא הישגות דווקא? (ששון-לוי 2006, 81). כפי שמראה ששון-לוי בספרה, הגבריות של החייל הקרבי מבוססת על שליטה עצמית, אבל גם על "פריצה של גבולות גופניים ורגשיים, הסתכנות ויצריות" (שם, 58). במקום לראות בגבריות סימון של יכולת שליטה והתנגדות להישגות אציע שהפרקטיקות המסמנות את קיומו של "עצמי גברי" מאורגנות על ידי רפרטואר מובנה של דגמים לארגון הפעולה והתפיסה, שבבסיסם סדרה של עקרונות יצרניים (היכולת להפעיל שליטה הוא אחד מהם, אבל אינו היחיד). כך, אותם עקרונות עשויים להתבטא בדגמים שונים מאוד, כשם שאותם גברים עשויים לממש דגמים שונים בהקשרים שונים של פעולה ואינטראקציה.

רפרטוארים מגדריים והון מגדרי

חוקרות עמדו על הקרבה שבין ההבחנה הפמיניסטית בין סימבוליזם מגדרי, ארגון מגדרי וזהות מגדרית – בבחינת רמות נבדלות שבהן פועלים יחסי המגדר¹⁸ – לבין ההבחנה של בורדייה בין מבנים סימבוליים בינריים, מרחב חברתי והביטוס (McCall 1992; Laberge 1995). בה בעת, פמיניסטיות בורדיאניות חלוקות בדעותיהן באשר לתועלת של רעיון ההביטוס לתיאוריה פמיניסטית של המגדר: חלקן הציעו כי מושג ההביטוס מועיל לניתוח פמיניסטי של המגדר,¹⁹ ואילו אחרות טענו שהאופן שבו בורדייה תפס את ההביטוס המגדרי – כלא מודע, אחדותי וקוהרנטי עם המין הביולוגי – משקף הטיה אנדרוצנטרית. האחרונות טענו שקשה לקבל את תפיסת ההביטוס המגדרי כ"לא מודע" בהכרח, בייחוד בנוגע לנשים ובפרט לאור העובדה שנשים נאלצות להיאבק ללא הרף על מקומן במרחבים ציבוריים שאינם בנויים לפי מידותיהן (McCall 1992, 849; Adkins 2004). עוד הן טענו שמערכת הנטיות שההביטוס מייצג אינה מציינת להיגיון בינרי ואינה בהכרח קוהרנטית – הן בתוך עצמה והן עם המין הביולוגי (McCall 1992; Butler 2010 [1990]). אנה ויץ, במאמר ביקורת חריף על השליטה הגברית, טענה שמושג ההביטוס שהציע בורדייה בספרו מבוסס על מודל אנתרופולוגי-סטרוקטורליסטי, ושונה מהתפיסה הפנומנולוגית של ההביטוס שהציג בעבודתו הסוציולוגית – תפיסה המעוגנת בגופים ממשיים, אמפיריים (Witz 2004).

18 וולך סקוט 2006 [1986]; McCall 1992; Harding 1986, 18.

19 Lovell 2000; Mottier 2002; McNay 2004; Kraus 2006.

יש לציין שלא רק בהקשר המגדרי חוקרים חלוקים בדעותיהם באשר לטיבו של ההביטוס אצל בורדייה. לויק וקאנט, למשל, חלק על הביקורת הרווחת על בורדייה, שלפיה ההביטוס מנוסח באופן דטרמיניסטי וקשה להסביר באמצעותו כיצד מתחולל שינוי. לטענתו, רעיון ההביטוס מניח ריבוי של הקשרי עיצוב ועקרונות יצרניים (ובכלל זה אלה הנובעים מחלוקות חברתיות מרכזיות כמו מגדר ומעמד אך גם מהקשרי עיצוב משניים כמו המקצוע) ולפיכך הוא מתאפיין בחוסר קוהרנטיות ובדינמיות, ומתאים להסביר תהליכי שינוי, המתחוללים מתוך המפגש בין ההביטוס לבין עולמות חברתיים שונים מאלה שבהם התעצב (Wacquant 2016). אולם גם אם נסכים שלפחות בשליטה הגברית בורדייה אכן מציע תפיסה בעייתית של ההביטוס המגדרי, בכל זאת נוכל לחשוב "עם בורדייה כנגד בורדייה" (King 2000) ולהניח בתור נקודת מוצא לחקירה הביטוס מגדרי המתאפיין בחוסר קוהרנטיות וברפלקסיביות — מאפיינים התואמים את תפיסת השחקן ה"פרקטי" שבורדייה עצמו הציע (לאהיר 2008; King 2000).

חוקרות אף הציעו לחשוב על המגדר דרך מושג אחר בתיאוריה הסוציולוגית של בורדייה, אשר אינו נפרד מרעיון ההביטוס: מושג ההון.²⁰ הביטוס הוא כאמור הגילום המגופן של העמדה החברתית של אדם או של עמדתו בשדה כלשהו ועמדות אלה נקבעות על ידי הכמות וההרכב של ההון שברשותו — נכסים חומריים וסמליים אשר בעזרת "השקעה" מוצלחת אפשר לתרגם אותם לרווחים. במהלך חייהם, שחקנים צוברים כמה סוגים של הון בכמויות שונות. ההון הוא הגורם לכך ש"המשחקים החברתיים" שונים ממשחק מזל, שבו לכל המשתתפים יש הזדמנות שווה לזכות (Bourdieu 1986). בורדייה הבחין בין שלושה סוגים בסיסיים של הון: הון כלכלי, הון חברתי והון תרבותי. הבעלות על הון תרבותי יכולה לקבל שלוש צורות: להתגלם בגוף (הליכות, אופני דיבור, ידע וכיוצא בזה), להתגלם בבעלות על אובייקטים (למשל ספרים), או להתגלם בסוגים של הכרה רשמית (למשל תארים אקדמיים). כאשר הון תרבותי זוכה להכרה ונתפס כקומפלטנטיות לגיטימית הוא מומר ל"הון סימבולי" (שם טוב, יוקרה). הון תמיד פועל בהקשר של שדה מסוים: שדות שונים מקדשים סוגים שונים של הון, ומאפשרים לתרגם אותם לרווחים (השדות אף כופים "שער המרה" על הון שנצבר בשדות אחרים, כלומר, הם קובעים אם אפשר להמיר הון שנצבר בשדה אחד להון מניב בשדה אחר). כפי שטענה דיאנה מילר, הון סימבולי הוא בהכרח ממוגדר, היות שאי־אפשר להעריך מרכיבים של ההון בלא קשר למגדר של בעליהם (Miller 2014, 463). יותר מכך: חוקרות הציעו כי הנטיות המגדריות עצמן עשויות לעתים לתפקד כצורה של הון. יש לציין שהדיון על המגדר כצורה של הון צמח מהמחקר על נשים דווקא, מתוך הניסיון לנסח תפיסה של פעלנות (agency) נשית, ולחשוב על הקשרים שבהם דווקא נטיות נשיות יכולות להיתרגם לרווח.

McCall 1992; Skeggs 1997; Bridges 2009; Huppertz 2009; 2012; Thorpe 2009; Miller 2014 20

כפי שטענה מקול, הדיון של בורדייה בהון בספר *Distinction* מאפשר שתי קריאות שונות באשר למקום של המגדר ביחס למושג ההון. על פי הקריאה הנפוצה יותר, מגדר אינו צורה של הון אלא כוח ביולוגי כללי, המקבל ספציפיות בהתאם לעמדה המעמדית (McCall 1992, 841). על פי הקריאה השנייה, הנטיות המגדריות עצמן מופיעות כצורה של הון תרבותי מגופן. כפי שראינו, גם בשליטה הגברית בורדייה ראה בגבריות, ובפרט בגבריות הפיזית, אמצעי לצבירה של הון סימבולי. תפיסה זו עולה בקנה אחד עם תפיסת המגדר כהישג — כתוצר של השקעה של עבודה וליבירו, ולא כוהות או התנהגות אשר נובעת באופן טבעי מן המין הביולוגי.

מקול מציינת כי המגדר מתפקד בתור הון באופן אסימטרי: גבריות פועלת על פי רוב לטובתם של גברים, אך נשיות לרוב אינה פועלת לטובתן של הנשים, גם כאשר היא מתפקדת כצורה של הון. למשל, חוקרות ציינו כי הופעה מושכת מאפשרת לנשים לצבור רווחים, הן ביחסים אינטימיים והן במסלולי קריירה מסוימים,²¹ כלומר היא מתפקדת כהון מגדרי מגופן. עם זאת, אפילו אם ההון המגדרי מאפשר לנשים לשפר את מצבן בשוק העבודה או הנישואים, הוא בה בעת קונטרה-פרודוקטיבי, שכן בחברה מיזוגנית נוטים לזהות אטרקטיביות נשית עם חוסר יכולת ולפיכך היא עלולה לפעול נגדן במרחבים שהם גבריים באופן מסורתי (Weitz 2001, 677). בוורלי סקגס טענה כי אפשר להשתמש בהון התרבותי הנשי, המתבטא בעיקר במראה וביכולת להעניק טיפול (to care), רק באופן טקטי ולא באופן אסטרטגי, דהיינו אפשר להשתמש בו לשם ניצול הזדמנויות וכדי למנוע הפסדים, ולא באופן המאפשר לשנות את יחסי הכוח (Skeggs 1997, 8–10, 102). אפשר להסביר זאת בכך שרוב צורות ההון הנשי אינן בנות המרה לרווחים בשדות אחרים ואף קשה יותר להמיר אותן להון סימבולי (Skeggs 1997, 10; Huppertz 2009, 59). אף על פי כן, הן מקול והן סקגס מבקשות לחשוב גם על נטיות נשיות כצורה פוטנציאלית של הון, אף שהיכולת להניב ממנה רווחים היא מוגבלת.²²

חשיבה על המגדר במונחים של הון מכוונת אותנו לבחון כיצד אופנים שונים של עשיית המגדר מקבלים ערך במרחב חברתי מסוים (למשל Miller 2014); לא כל אופן של עשיית מגדר אפשר להמיר להון סימבולי בכל הקשר. בחברות מודרניות, על זירות הפעולה המגוונות המאפיינות אותן, הקשרים כאלה יכולים להיות שונים מאוד מבחינת הדינמיקה המגדרית המתקיימת בהם (McNay 1999; Huppertz 2009, 60) כמו גם מבחינת ממדי הגבריות או הנשיות שעשויים לפעול בהם כהון. בזירות המקדשות יכולות גופניות, כמו זירת הספורט או הזירה של "כוחות הביטחון" למיניהם, פרקטיקות המסמנות עוצמה גופנית, כוח סבל ובחלק מהתחומים גם אומץ לב ויכולת להפעיל אלימות מתפקדות כצורות מרכזיות של

²¹ הפניה למקורות המכילים סקירה של ספרות המחקר בנושא זה ראו אצל וייץ (Weitz 2001, 673).

²² בעקבות ביקורתו של גדי אלגזי אפשר לשאול אם אמנם מושג ההון מתאים כאן, או שמא מדובר ב"כסף קטן" — סכום שאינו משמש להשקעה אלא רק מאפשר לשרוד (אלגזי 2008).

הון סימבולי. לעומת זאת, במרחבי ההיי-טק והעסקים צורות ההון הגברי המומרות לרווחים אינן אלה המאפיינות את הגבריות הפיזית אלא אלה המאפיינות את הגבריות המזוהה עם רציונליות, שליטה, אוטונומיה ופרודוקטיביות (McDowell 2009, 61, 133).²³ חשוב לציין כי היוקרה המבוססת על תכונות אלה אינה בהכרח נובעת מהפגנתן בפועל (שהיא תמיד גם עניין של פרשנות); מספיק לעבור כגבר "תקני" כדי שייחוס לעובר פוטנציאל רב יותר לחשיבה רציונלית, אוטונומיה או פרודוקטיביות.

ממה בנוי אפוא ההון הגברי? רקפת סלע-שפי וגדי אלגזי ביקרו את בורדייה על כך שהוא גוזר את הפרקטיקות של שחקנים חברתיים מההביטוס שלהם ומתעלם מרפרטוארים ומדגמים תרבותיים ממוסדים (אלגזי 2008; Sela-Sheffy 1997). ואמנם, חוקרות הציעו לחשוב על גבריות ונשיות במונחים של שיח ממוסד (Skeggs 1997, 10; Butler 2010 [1990]) המייצר עמדות ספציפיות עבור נשים וגברים. בהמשך לביקורתם של סלע-שפי ואלגזי אציע כי מושג הרפרטואר לוכד טוב יותר לא רק את העקרונות המזהים "נשיות" ו"גבריות" עם מאפיינים מסוימים, אלא גם את דגמי הפעולה שבהם הם מתגלמים – דגמים שלא תמיד אפשר להגדירם במונח "נורמות", ושאינם נגזרים באופן מובן מאליו משיח המגדר.²⁴ ב"רפרטואר" הכוונה היא למערך מובנה של דגמים מסמנים לארגון הפעולה והתפיסה (Even-Zohar 1997) או במילותיה של אן סוידלר, "ארגו כלים של הרגלים, כישורים וסגנונות, שמהם אנשים בונים לעצמם אסטרטגיות פעולה" (Swidler 1986, 273), ועל כך ניתן להוסיף גם אסטרטגיות של תפיסה, או אסטרטגיות שבאמצעותן אנשים "מכינים את העולם".²⁵ דגמים כאלה יכולים להיות מצומצמים וספציפיים (למשל: מתי בכל זאת מותר ל"גבר אמיתי" לבכות) אבל גם רחבים יותר (דגמי חיזור, הורות, ניהול קריירה ופעילויות פנאי).

החשיבה על תרבות במונחים של רפרטואר מושתתת על ההנחה שלתרבות יש אופי קונוונציונלי אשר מאפשר מידה של אוטונומיה בכרירה מתוך הרפרטוארים הזמינים (Sela-Sheffy 1997, 38). השימוש שלי במונח "כרירה" אינו בא לרמוז שמגדר הוא עניין של בחירה חופשית, ושחקנים של כרירה מתוך רפרטוארים מגדריים הם פעולות וולונטריות, מחושבות ומודעות (אף שבמקרים מסוימים הם יכולים להיות). אקטים אלה עשויים לשקף את פעולת ההביטוס (שם), שהתעצב בתהליך ממושך (גם אם לאו דווקא קוהרנטי) של חברות. ואמנם, לעתים קרובות הכרירה מתוך רפרטוארים מגדריים נחווית כמובנת מאליה ואף כחוסר ברירה. בה בעת, האופי המוסכמי של רפרטוארים אלה מותיר מרחב תמרון, המאפשר לממש דגמים שאינם מזוהים באופן קונוונציונלי עם המין

²³ עם זאת, לטענת מקדואל הידע הניהולי החדש מתחיל להטמיע רעיונות בדבר החשיבות של רגשות וידע מגופן (McDowell 2009, 62).

²⁴ ראו גם Schwalbe 2014, 56.

²⁵ Even-Zohar 1997, 20–21. ראו גם Wetherell and Edley 1999.

הביולוגי או העמדה החברתית, ולעתים אפילו "מנוגדים להביטוס"²⁶. תפיסה זו עולה בקנה אחד עם הטענה של סקגס שלפיה המגדר יכול לתפקד גם כמשאב ולא רק כצורה של הסדרה (Skeggs 2004, 24).

חוקרים הצביעו על סדרה של עקרונות מארגנים העומדים בבסיס הרפרטואר המערבי-מודרני של הגבריות: כוח פיזי, מיניות הטרוסקסואלית, אומץ לב, יכולת להפעיל אלימות, שליטה ושליטה עצמית, כוח סבל, אוטונומיה, אקטיביות, רציונליות ופרודוקטיביות.²⁷ כפי שציינתי קודם, המידה שבה פרקטיקות מסוימות מגלמות אחד או יותר מן העקרונות הללו עשויה להיות עניין של פרשנות (כאשר הרפרטואר מכיל גם דגמים המורים מהי הפרשנות ה"נכונה"). אף שערכם של ביצועי הגבריות נקבע ביחס למרחב חברתי מסוים, לא כל הרכיבים של רפרטואר הגבריות הם בעלי יכולת שווה לסמן את קיומו של "עצמי גברי". ההבדל ביניהם נובע, בין השאר, מממדי הגבריות שחברות שונות מקדשות. בחברה מיליטריסטית כמו החברה בישראל ממדי הגבריות המזוהים עם הצבא, ובפרט עם לחימה, זוכים ליוקרה גבוהה לעומת ממדים אחרים.

לא כל רכיבי רפרטואר הגבריות אף עולים בקנה אחד זה עם זה. אחת הסתירות המרכזיות ברפרטואר הגבריות נוגעת ליחס אל הגוף: מחד גיסא, למן העת העתיקה גבריות זוהתה עם תבונה נעדרת גוף והונגדה לנשיות, שזוהתה עם גופניות (Spelman 1982). מאידך גיסא, הזיהוי של גבריות עם כוח פיזי, אלימות ופוטנטיות מינית מעגן את הגבריות בגוף. בדומה לכך, כפי שציינתי בהקשר של הדיון בקונל, האידיאל המתורבת, שעליו נשענה הטענה של גברים לבנים מן המעמד הבינוני לעליונות, נקשר עם תכונות אשר עמדו בניגוד לכוח גופני, אלימות ואוטונומיה, כגון ריסון עצמי, אורח חיים מיושב, עידון ותשומת לב לגוף (Forth 2008). סתירות אלה הן שהופכות את היחסים בין גבריות למיצובים חברתיים אחרים, ובמיוחד מעמד, אתניות וגזע, לזירה מורכבת.

סתירות אלה יכולות גם להסביר מדוע לאופני ביצוע של גבריות — אך לא לאופני ביצוע של נשיות — המזוהים עם קבוצות מוכפפות יש פוטנציאל לערער על היררכיית הכוח המעמדית והגזעית/אתנית (גם אם לא לערער אותה). עצם העובדה שהבניות אידיאליות של גבריות לא נפרדו מהעיון שלהן בכוח פיזי וביכולת להפעיל אלימות מאפשרת לגברים מקבוצות מוכפפות מסוימות, אשר גופם הוא הנכס המרכזי שלהם, לסמן גבריות עדיפה מזו של הקבוצה הדומיננטית. אולם האם סגנונות אלה של ביצוע גבריות עשויים לאפשר צבירה של הון שאינו רק הון סימבולי המוגבל לזירות מסוימות, לרוב שוליות, של פעולה? במחקרו הקלאסי על נערים ממעמד הפועלים בבריטניה בשנות השבעים הראה פול ויליס כיצד האופן שבו נערים אלה ביטאו התנגדות להכפפתם המעמדית בזירת הגבריות תרם למעשה להנצחת

²⁶ דוגמה לנשים המממשות דגמים מתוך רפרטואר הגבריות ראו בדיון של ששון-לוי על חיילות קרבות (ששון-לוי 2006, 152–191). מובן שלמימוש כזה אין אותה משמעות ואותו ערך כמו במקרה של מי שעוברים כזכרים ביולוגיים.

²⁷ Gilmore 1990; Mosse 1996; Tosh 2004; Forth 2008. הרשימה שונה מעט אצל חוקרים שונים.

שוליותם: דרך אימוץ סגנון של היפר-גבריות פיזית, על הערכים המזוהים עמה ובכלל זה העדפת עבודת הכפיים על פני עבודות אינטלקטואליות, הם לקחו חלק אקטיבי בתהליך השעתוק המעמדי (Willis 1977). בורז'ואה, שמחקרו כבר נערך בתקופה יציבה הרבה פחות מבחינת סיכויי החיים שהיא מציעה עבור בני מעמד הפועלים, הראה כיצד ההיפר-גבריות האלימה ופורעת החוק של "השכונה" — שאת מחירה משלמות נשים וגברים אחרים — מתפקדת כמעין מנגנון פיצוי על הנחיתות וההשפלה שחוו הגברים הנוקטים אותה בעולם העבודה הלגיטימית. גבריות זו היא בגדר נכס בעולם הפשע והסחר בסמים, המאפשר לאותה קבוצה מוכפפת של גברים לשרוד (Bourgeois 1995), אך קשה לדמיין אותה מיתרגמת לנכסים בשדות אחרים. לינדה מקדואל מציינת את הספורט המקצועי, המשטרה, מכבי האש וכוחות הביטחון כספקים של עבודות מוערכות שעדיין פתוחות לגברים המגלמים סגנון גבריות המזוהה עם מעמד הפועלים (McDowell 2009, 133). בישראל הצלחה בזירה הצבאית ניתנת להמרה לנכסים בזירות אזרחיות, אך גם הצלחה כזו אינה מנותקת מהיררכיית הכוח החברתית, המאורגנת סביב צירים של אתניות ומעמד (וכמובן, לאומיות ודת).²⁸ על כל פנים, שאלת המידה והאופן שבהם ביצועים שונים של גבריות עשויים לתפקד כהון דורשת חקירה אמפירית.

סיכום

אין עוד חוקר או חוקרת שתרמו לביסוסם של לימודי הגבריות כתחום מובחן של מחקר ותיאורטיזציה כמו קונל. תפיסת הגבריות של קונל, שהדגישה את ההיבט הפרקטי וההטרונגי של עשיית הגבריות, הצמיחה מחקרים רבים שבמרכזם דגמים שונים של גבריות (Schwalbe 2014). קונל הזהירה אמנם מתפיסה המניחה ריבוי פשוט של גבריות התואמות הבחנות חברתיות מרכזיות, והציעה להבין גבריות כתצורות מורכבות המהוות עמדות יחסיות; אף על פי כן, במקרים רבים מחקר הגבריות נוטה לטיפולוגיה של דגמים מבודלים וקוהרנטיים של גבריות. כפי שביקשתי לטעון במאמר זה, למרות התרומה של קונל לחקר האופנים השונים של עשיית הגבריות, הדיון שלה אינו מאפשר לתת תשובה מספקת לשאלה מה עשוי להיות "גבריות" מובחנת. גם העובדה שבהקשרים מסוימים היררכיית הגבריות מאפשרת לערער על היררכיות מעמדיות ואתניות מציבה בסימן שאלה את הרעיון שאופן עשיית הגבריות המזוהה עם בעלי הכוח בחברה הוא "הגמוני" כגבריות.

לעומת המודל של קונל, בורדייה הציע תפיסה של גבריות ונשיות כהביטוסים מבודלים, המאורגנים סביב עקרון השליטה הגברית. במקום להניח כי שיח המגדר הוא שמייצר גופים נבדלים ונוטע את המין ב"טבע", בורדייה טען כי מערכת חברתית שלמה, המתגלמת באנשים אבל גם במוסדות חברתיים ומדינתיים, פועלת כדי לטעת את המגדר בגופים ובדברים. משום

²⁸ למשל Levy 1998, 897. לטענתו של יגיל לוי, המידה שבה אפשר לתרגם הצלחה בזירה הצבאית לנכסים בזירות אזרחיות הולכת וקטנה עם השנים.

כך, שינוי של מערכת המגדר הבנויה על שליטה גברית לא יוכל להתחולל דרך שינוי שיחני בלבד, למרות חשיבותו, אלא דרך מאבק קולקטיבי נגד מוסדות חברתיים ופוליטיים. הצגת את הביקורת הפמיניסטית על תפיסתו של בורדייה את השליטה הגברית כ"דוקסה", ועל הנחתו בדבר התאמה בין מין, מגדר ותשוקה. עם זאת טענתי, יחד עם חוקרות פמיניסטיות, כי הקורפוס התיאורטי הרחב של בורדייה מספק כלים לנסח מודל של יחסי המגדר שאינו רדוקטיבי, אשר במרכזו תפיסה של ההביטוס המגדרי שמתאפיינת במורכבות רבה יותר מזו שהציג בשליטה הגברית. מודל זה יבחן את עשיית המגדר, בשילוב עם ממדים אחרים של העמדה החברתית, במרחבים חברתיים ספציפיים.

הצעתי כי במקום לחשוב על גבריות כשיח, מוטב להבין את עשיית הגבריות כמאורגנת על ידי רפרטואר של דגמים תרבותיים שבבסיסו סדרה של עקרונות יצרניים. רפרטואר הגבריות מציע אפשרויות שונות לעשיית הגבריות המהוות, כפי שטען שוולבה, דרכים שונות לסמן את קיומו של "עצמי גברי", אך לא "גבריות" מובחנות. דרכים אלה מאורגנות באופן קולקטיבי ובהתאם להצטלבות של חלוקות חברתיות, והן עשויות להתגבש לכדי דגמים רחבים של סגנונות חיים. בה בעת, העובדה שעשיית הגבריות מאורגנת על ידי רפרטואר קונוונציונלי מאפשרת גם בחירות שבאופן רגיל אינן מזהות עם ההביטוס המגדרי או המעמדי.

טענתי כי לא כל הרכיבים ברפרטואר הגבריות יכולים לסמן את קיומו של "עצמי גברי" במידה שווה וכי רפרטואר זה מכיל גם סתירות. כך, אף על פי שתודעת העליונות של גברים לבנים התבססה על הזיהוי שלהם עם "ציוויליזציה" במובנה הנורמטיבי, הבניות מערביות-מדרניות של גבריות לא נפרדו מהעיגון שלהן בכוח גופני וביכולת להפעיל אלימות, שנתפסו כמנוגדים לאידיאל המתורבת. בהקשרים מסוימים של פעולה, הסתירות ברפרטואר הגבריות מאפשרות לבני קבוצות מוכפפות מסוימות לערער על עליונותם של גברים מהקבוצה הדומיננטית בזירת הגבריות. ערעורים כאלה יכולים לשאת אופי סמלי, כמו הופעה המסמנת התנגדות למשמעת, אך הם יכולים לשאת גם אופי של גבריות פורעת חוק ואלימה במופגן.

תפיסה של המגדר במונחים של עשייה ושל הישג מאפשרת לחשוב על המגדר כעל סוג של הון תרבותי מגופן, או ליתר דיוק, להעלות שאלות באשר לאופנים שבהם נטיות מגדריות יכולות לתפקד כסוג של הון. אמנם, הון כזה לעולם אינו עומד בפני עצמו. גם אם מבחינה אנליטית אפשר לבודד את האפקטים של המגדר מאלה של שאר הנכסים, הסמליים והחומרניים, של אדם כלשהו, למעשה הם פועלים באופן משולב. יתרה מכך, כאשר צורות של הון מגדרי מהוות את רוב ההון של אדם כלשהו, יש להניח שהון זה עומד ביחס הפוך לסטטוס החברתי שלו. חשיבה על האופנים שבהם מגדר עשוי לפעול כסוג של הון מכוונת אותנו לבחון אילו רכיבים של רפרטואר הגבריות עשויים להניב רווחים באילו הקשרים, ובאילו זירות חברתיות סוגים מסוימים של הון זוכים להכרה. למשל, טרי לובל טענה שבחברות המערביות בנות זמננו גוברת הדרישה לעבודת טיפול, אשר מבוססת על ההון התרבותי הנשי, ואילו הדרישה לעבודה פיזית, כלומר, לצורה של הון גברי שהוא לרוב נחלתם של גברים מהמעמדות הנמוכים — פוחתת (Loveil 2000, 25). ואילו מקדואל מראה כיצד בכלכלת

השירותים העכשווית, שבמקומות רבים במערב החליפה את עבודת הכפיים בתור ספקית של משרות לגברים ממעמד הפועלים, הגוף הפך לאובייקט להשקעה, אולם באופן המזוהה עם דיספוזיציות נשיות דווקא, כמו השקעה בהופעה (McDowell 2009). סביר להניח כי תהליכים אלה עשויים לחולל שינוי לא רק באופנים שבהם בני קבוצות חברתיות שונות מבצעים גבריות אלא גם ברפרטואר הגבריות עצמו.

כיצד נראים תהליכים אלה בהקשר של ישראל? אין לנו כמעט מחקרים, כל שכן מחקרים אתנוגרפיים, על האופנים שבהם הצטלבויות של מיקומים חברתיים וזהויות מייצרות אופנים נבדלים של ביצועי גבריות במרחבים חברתיים שונים של פעולה ואינטראקציה (למעט מחקרים על הצבא). אילו רכיבים מרפרטואר הגבריות משמשים קבוצות שונות של גברים בישראל בבניית זהותם ובמאבקים על כוח ויוקרה? כיצד יחסי כוח חברתיים, כלכליים ופוליטיים באים לידי ביטוי בזירת הגבריות? אילו שינויים התחוללו ברפרטואר הגבריות בישראל ומדוע? וכיצד שינויים אלה מעצבים מחדש יחסים בין גברים לנשים ובין קבוצות שונות של גברים? מחקרים כאלה ואחרים יוכלו לתרום למחקר הגבריות בישראל כמו גם לתיאורטיזציה של הגבריות.

ביבליוגרפיה

- אלגזי, גדי, 2008. "לא ידע, לא כוח? על היעדר התרבות בסוציולוגיה של פייר בורדייה", הרצאה ביום עיון של האוניברסיטה הפתוחה, "שווים יותר ושווים פחות: על ידע וכוח כראי העבר", 2 ביולי.
- בורדייה, פייר, 2007 [1998]. השליטה הגברית, בתרגום אבנר להב, תל אביב: רסלינג.
- וולך סקוט, ג'ואן, 2006 [1986]. "מגדר: קטגוריה שימושית לניתוח היסטורי", בתרגום אורית כהנא; דלית באום, דלילה אמיר, רונה ברייר-גארב, יקה ברלוביץ, דבורה גריינימן, שרון הלוי, דינה חרובי וסילביה פוגל-ביז'אווי (עורכות), ללמוד פמיניזם: מקראה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 327–356.
- וישניצר, אבנר, תשס"ו. "מעוז של בורות ופחדנות": דמותו של הלוחם הערבי, ג'מאעה יד, עמ' 91–121.
- לאהיר, ברנאר, 2008. "מהתיאוריה של ההביטוס לסוציולוגיה פסיכולוגית", תיאוריה וביקורת 33 (סתיו), עמ' 77–100.
- לומסקי-פדר, עדנה, ותמר רפפורט, 2000. "משחקים במודלים של גבריות: מהגרים יהודים רוסיים בצבא הישראלי", סוציולוגיה ישראלית ג(1), עמ' 31–51.
- מונטרסקו, דניאל, 2003. "זהות מתוך 'זרות': הבניות תרבותיות של גבריות ערבית ביפו", סוציולוגיה ישראלית ה(1), עמ' 121–159.
- קונל, רייזון, 2009 [1995]. גבריות, בתרגום עודד וולקשטיין, חיפה: פרדס.
- קחטן, דנה, 2010. "צבא שקוף, חיילים בצבע: הבניית זהויות אתניות בצבא הישראלי", עבודת דוקטור, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן.

קפלן, דני, 1999. דויד, יהונתן וחיילים אחרים: על זהות, גבריות ומיניות ביחידות קרביות בצה"ל, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

—, 2009. "הקדמה למהדורה העברית", ריוויין קונל, גבריות, חיפה: פרדס, עמ' 11–18.

שיאון, ליאורה, 1997. "דימויי גבריות אצל לוחמים: השירות בחטיבות חיל הרגלים כטקס מעבר מנערות לבגרות", מחקרי עיון מס' 3, האוניברסיטה העברית בירושלים: המרכז ע"ש שייך למחקרים במדעי החברה.

ששון-לוי, אורנה, 2006. זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי, ירושלים: מאגנס והקיבוץ המאוחד.

ששון-לוי, אורנה, וחן משגב, 2017. "חקר מגדר בישראל בתחילת המאה ה-21: בין נאו-ליברליזם לבין נאו-קולוניאליזם", מגמות נא(2), עמ' 165–206.

- Adkins, Lisa, 2004. "Reflexivity: Freedom or Habit of Gender?" in Lisa Adkins and Beverley Skeggs (eds.), *Feminism after Bourdieu*, Oxford: Blackwell, pp. 191–210.
- Adkins, Lisa, and Beverley Skeggs (eds.), 2004. *Feminism after Bourdieu*, Oxford: Blackwell.
- Beasley, Christine, 2008. "Rethinking Hegemonic Masculinity in a Globalizing World," *Men and Masculinities* 11, pp. 86–103.
- Bederman, Gail, 1995. *Manliness and Civilization: A Cultural History of Gender and Race in the United States, 1880–1917*, Chicago: University of Chicago Press.
- Belkin, Aaron, 2012. *Bring Me Men: Military Masculinity and the Benign Façade of American Empire, 1898–2001*, New York: Columbia University Press.
- Bourdieu, Pierre, 1986. "The Forms of Capital," trans. Richard Nice, in John G. Richardson (ed.), *Handbook of Theory of Research for the Sociology of Education*, Westport: Greenwood Press, pp. 241–258.
- , 1990 [1980]. *The Logic of Practice*, trans. Richard Nice, Stanford: Stanford University Press.
- , 1990. *In Other Words*, trans. Matthew Adamson, Stanford: Stanford University Press.
- , 1997 [1972]. *Outline of a Theory of Practice*, trans. Richard Nice, Cambridge: Cambridge University Press.
- , 2000. *Pascalian Meditations*, trans. Richard Nice, Stanford: Stanford University Press.
- Bourgeois, Philippe, 1995. "From Jíbaro to Crack Dealer: Confronting the Restructuring of Capitalism in El Barrio," in Jane Schneider and Rayna Rapp (eds.), *Articulating Hidden Histories: Exploring the Influence of Eric R. Wolf*, Berkeley: University of California Press, pp. 125–141.

- Bridges, Tristan S., 2009. "Gender Capital and Male Bodybuilders," *Body and Society* 15(1), pp. 83–107.
- Brod, Harry, and Michael Kaufman (eds.), 1994. *Theorizing Masculinities*, Thousand Oaks: Sage, pp. 119–141.
- Butler, Judith, 1997. *Excitable Speech: A Politics of the Performative*, New York: Routledge.
- , 2010 [1990]. *Gender Trouble*, New York: Routledge.
- Connell, Raewyn W., and James W. Messerschmidt, 2005. "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept," *Gender and Society* 19, pp. 829–859.
- Donaldson, Mike, 1993. "What is Hegemonic Masculinity?" *Theory and Society* 22, pp. 643–657.
- Even-Zohar, Itamar, 1997. "Factors and Dependencies in Culture," *Canadian Review of Comparative Literature* 24, pp. 15–34.
- Forth, Christopher E., 2008. *Masculinity in the Modern West: Gender, Civilization and the Body*, London: Palgrave Macmillan.
- Gilmore, David D., 1990. *Manhood in the Making: Cultural Concepts of Masculinity*, New Haven: Yale University Press.
- Harding, Sandra, 1986. *The Science Question in Feminism*, Ithaca: Cornell University Press.
- Hearn, Jeff, 2004. "From Hegemonic Masculinity to the Hegemony of Men," *Feminist Theory* 5, pp. 49–72.
- Hirsch, Dafna, and Dana Grosswirth Kachtan, 2017. "Is 'Hegemonic Masculinity' Hegemonic as Masculinity? Two Israeli Case Studies," *Men and Masculinities* (online).
- Huppertz, Kate, 2009. "Reworking Bourdieu's 'Capital': Feminine and Female Capitals in the Field of Paid Caring Work," *Sociology* 43(1), pp. 45–66.
- , 2012. *Gender Capital at Work: Intersections of Femininity, Masculinity, Class and Occupation*, London: Palgrave Macmillan.
- Kimmel, Michael S., 1996. *Manhood in America: A Cultural History*, New York: Free Press.
- , 2005. *The History of Men: Essays on the History of American and British Masculinities*, New York: State University of New York Press.
- King, Anthony, 2000. "Thinking with Bourdieu against Bourdieu: A 'Practical' Critique of the Habitus," *Sociological Theory* 18(3), pp. 417–433.
- Krais, Beate, 2006. "Gender, Sociological Theory and Bourdieu's Sociology of Practice," *Theory, Culture and Society* 23, pp. 119–134.

- Laberge, Suzanne, 1995. "Towards an Integration of Gender into Bourdieu's Concept of Cultural Capital," *Sociology of Sport Journal* 12, pp. 132–146.
- Levy, Yagil, 1998. "Militarizing Inequality: A Conceptual Framework," *Theory and Society* 27(6), pp. 873–904.
- Lovell, Terry, 2000. "Thinking Feminism with and against Bourdieu," *Feminist Theory* 1(1), pp. 11–32.
- McCall, Lesley, 1992. "Does Gender Fit? Bourdieu, Feminism and Conceptions of Social Order," *Theory and Society* 21, pp. 837–867.
- McDowell, Linda, 2009. *Working Bodies: Interactive Service Employment and Workplace Identity*, Malden, Mass.: Wiley-Blackwell.
- McNay, Lois, 1999. "Gender, Habitus and the Field: Pierre Bourdieu and the Limits of Reflexivity," *Theory, Culture and Society* 16(1), pp. 95–117.
- , 2004. "Agency and Experience: Gender as a Lived Relation," in Lisa Adkins and Beverley Skeggs (eds.), *Feminism after Bourdieu*, Oxford: Blackwell, pp. 175–190.
- Messerschmidt, James W., 2012. "Engendering Gendered Knowledge: Assessing the Academic Appropriation of Hegemonic Masculinity," *Men and Masculinities* 15, pp. 56–76.
- Miller, Diana L., 2014. "Symbolic Capital and Gender Capital: Evidence from Two Cultural Fields," *Cultural Sociology* 8(4), pp. 462–482.
- Mosse, George, 1996. *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, New York: Oxford University Press.
- Mottier, Véronique, 2002. "Masculine Domination: Gender and Power in Bourdieu's Writings," *Feminist Theory* 3(3), pp. 345–359.
- Sa'ar, Amalia, and Taghreed Yahia-Younis, 2008. "Masculinity in Crisis: The Case of Palestinians in Israel," *British Journal of Middle Eastern Studies* 35(3), pp. 305–323.
- Schwalbe, Michael, 2014. *Manhood Acts: Gender and the Practices of Domination*, Boulder: Paradigm Publishers.
- Sela-Sheffy, Rakefet, 1997. "Models and Habituses: Problems in the Idea of Cultural Repertoires," *Canadian Review of Comparative Literature* 24(1), pp. 35–47.
- Shor, Eran, 2008. "Contested Masculinities: The New Jew and the Construction of Black and Palestinian Athletes in Israeli Media," *Journal of Sport and Social Issues* 32(3), pp. 255–277.
- Skeggs, Beverley, 1997. *Formations of Class and Gender: Becoming Respectable*, London: Sage.

- , 2004. "Context and Background: Pierre Bourdieu's Analysis of Class, Gender and Sexuality," in Lisa Adkins and Beverley Skeggs (eds.), *Feminism after Bourdieu*, Oxford: Blackwell, pp. 19–33.
- Spelman, Elizabeth V., 1982. "Woman as Body: Ancient and Contemporary Views," *Feminist Studies* 8, pp. 109–131.
- Stepan, Nancy L., 1986. "Race and Gender: The Role of Analogy in Science," *Isis* 77, pp. 261–277.
- Swain, Jon, 2000. "'The Money's Good, the Fame's Good, The Girls are Good': The Role of Playground Football in the Construction of Young Boys' Masculinity in a Junior School," *British Journal of Sociology of Education* 21(1), pp. 95–109.
- Swidler, Ann, 1986. "Culture in Action: Symbols and Strategies," *American Sociological Review* 51, pp. 273–286.
- Thorpe, Holly, 2009. "Bourdieu, Feminism and Female Physical Culture: Gender Reflexivity and the Habitus-Field Complex," *Sociology of Sport Journal* 26, pp. 491–516.
- Tosh, John, 2004. "Hegemonic Masculinity and the History of Gender," in Stefan Dudink, Karen Hagemann and John Tosh (eds.), *Masculinities in Politics and War*, Manchester: Manchester University Press, pp. 41–58.
- Wacquant, Loïc, 2016. "A Concise Genealogy and Anatomy of Habitus," *The Sociological Review* 64, pp. 64–72.
- Weitz, Rose, 2001. "Women and Their Hair: Seeking Power through Resistance and Accommodation," *Gender and Society* 15(5), pp. 667–686.
- West, Candace, and Don H. Zimmerman, 1987. "Doing Gender," *Gender and Society* 1(2), pp. 125–151.
- Wetherell, Margaret, and Nigel Edley, 1999. "Negotiating Hegemonic Masculinity: Imaginary Positions and Psycho-Discursive Practices," *Feminism and Psychology* 9, pp. 335–356.
- Willis, Paul, 1977. *Learning to Labour: How Working-Class Kids Get Working-Class Jobs*, Westmead, UK: Saxon House.
- Witz, Anne, 2004. "Anamnesis and Amnesia in Bourdieu's Work: The Case for a Feminist Anamnesis," in Lisa Adkins and Beverley Skeggs (eds.), *Feminism after Bourdieu*, Oxford: Blackwell, pp. 211–223.
- Yosef, Raz, 2002. "Homoland: Interracial Sex and the Israeli-Palestinian Conflict in Israeli Cinema," *Journal of Lesbian and Gay Studies* 8, pp. 553–579.